

Mae Dyfodol i'r iaith yn fudiad amhleidiol sy'n gweithredu er lles yr iaith Gymraeg. Nod y mudiad yw dylanwadu drwy ddulliau cyfansoddiadol ar sylwedd a chynnwys polisiau cyhoeddus a deddfwriaeth er mwyn hybu twf a ffyniant y Gymraeg ym mhob maes polisi. Bydd yn gweithredu er budd Cymru a'i phobl, gan ennill cefnogaeth a pharch i'r iaith a sicrhau bod y Gymraeg yn fater byw ar yr agenda gwleidyddol.

Mae Dyfodol i'r iaith yn croesawu'r gwahoddiad hwn gan Bwyllgor Diwylliant, y Gymraeg a Chyfathrebu i gyflwyno sylwadau ar gefnogi a hybu'r Gymraeg fel rhan o'r ymchwiliad i'r cyd-destun deddfwriaethol, polisi ac ehangach.

Yn unol â chwmpas yr ymgynhoriad, byddwn yn canolbwyntio ar y tri maes a bennwyd gan y Pwyllgor:

- 1. Gwaith craffu ar ôl deddfu ar Fesur y Gymraeg (Cymru) 2011 – asesu llwyddiannau a chyfyngiadau canfyddedig y deddfwriaeth, ac effaith ac effeithiolrwydd safonau'r Gymraeg wrth wella gwasanaethau drwy gyfrwng y Gymraeg a gwella mynediad atynt.**

Mae Dyfodol i'r iaith wedi bod o'r farn ers rhai blynyddoedd bod pwyslais Mesur y Gymraeg yn rhy gul eu cwmpas. Yn naturiol, byddwn yn cytuno'n llwyr ag egwyddorion y Mesur, sef sefydlu statws y Gymraeg a gwarchod yr hawliau i'w defnyddio. Ond wrth i'r Comisiynydd Iaith ganolbwyntio ar statws a hawliau, ni roddwyd sylw digonol i hyrwyddo'r Gymraeg fel cyfrwng naturiol cymunedol. Bu'n resyn nodi na fu'r amcan allweddol o hybu'r Gymraeg a chynyddu ei defnydd yn ddigon o flaenoriaeth o fewn cwmpas y Mesur iaith.

Creodd hyn sefyllfa amwys ynglŷn â'r cyfrifoldebau dros annog defnydd y Gymraeg mewn sefyllfaoedd anffurfiol ; ar yr aelwyd, yn gymdeithasol, ac yn y sector breifat. Byddwn yn dadlau mai anelu at dwf yr iaith yn y meysydd hyn sy'n bwysig. Mae'n addas wrth gwrs gwarchod hawliau'r sawl sydd eisoes yn ddigon yn hyderus i fynnu ar eu hawliau ieithyddol mewn sefyllfaoedd cyfyngedig, ond rhaid cofio mai rhan gymharol fychan o'r gwaith y mae angen ei wneud i adfywio'r Gymraeg yw hyn. Os am sicrhau ffyniant, rhaid sicrhau cyfleoedd cynhwysol a chynhwysfawr i

ddysgu'r iaith a'i hymarfer mewn amryfal sefyllfaoedd ymarferol a difyr. Daw'n fwyfwy amlwg bod angen rhoi sylw penodol i'r defnydd o'r Gymraeg ar lefel leol, ar lawr gwlad.

Yr un mor bwysig yw cefnogi ac annog defnyddio'r Gymraeg yn y gweithle a chreu gweithleoedd Cymraeg. Byddai hynny, wrth gwrs hefyd yn hwyluso cydymffurfriad â safonau'r Gymraeg. Er i'r safonau gyffwrdd ar hyn, bu'r pwyslais ar gynhyrchu deunyddiau cyfrwng Cymraeg, neu sicrhau pwynt cyswllt i'r sawl a ddymunai ei defnyddio. Tra bod hyn hefyd yn addas, mae angen rhaglen gyflawn a thargedau pendant i hyrwyddo'r Gymraeg, i gynnig cefnogaeth a hyfforddiant, ac i greu amodau gwaith fydd yn gwneud y Gymraeg yn iaith a gaiff ei defnyddio mewn sefydliadau cyhoeddus a phreifat. Tra bod gwaith cadarnhaol wedi'i wneud i gael manau masnach i ddefnyddio'r Gymraeg yn weledol, mae angen ategu hyn gydag ymrwymiad cadarn i ddefnyddio'r Gymraeg ar lafar. Bydd hyn yn cynnwys canllawiau i ddathlu a gwerthfawrogi'r Gymraeg, a chefnogi staff i'w dysgu a'i defnyddio. Heb hyn, ni ellir disgwyl lawer o newid i ddiwylliant craidd y sefydliad neu'r busnes.

O ran y canlyniadau a gafwyd yn sgil y Mesur, mae modd dadlau mai'r peth pwysicaf a gafwyd oedd camau i greu tirwedd ieithyddol Gymraeg, gyda chyrff cyhoeddus yn defnyddio'r Gymraeg o leiaf mor amlwg â'r Saesneg ar arwyddion gweladwy, gan gynnig hefyd wasanaeth Cymraeg i'r rhai sy'n ei ddymuno. Tra bod hyn yn ddymunol o ran codi ymwybyddiaeth y cyhoedd o'r iaith, mae'n glir nad yw hyn wedi esgor eto ar gael y cyhoedd i ddefnyddio gwasanaethau Cymraeg ar lefel sy'n adlewyrchu canrannau'r siaradwyr Cymraeg. Mae angen holi, felly, pa feysydd yw'r pwysicaf i'w datblygu i sicrhau amodau fydd yn hwyluso'r defnydd o'r Gymraeg ymysg ei siaradwyr. Efallai y gwelir nad defnydd o'r iaith mewn perthynas â chyrff cyhoeddus fydd y rhain, ond defnyddio'r Gymraeg mewn sefydliadau cymunedol, gan gynnwys siopau, caffis, tafarndai, canolfannau cymdeithasol, clybiau chwaraeon, h.y. y we o sefydliadau sy'n cynnal bywyd cymunedau. Tra bod angen hefyd hwyluso'r defnydd o'r Gymraeg ar gyfryngau electronig a chyfryngau torfol, efallai y canfyddir mai rhai o gartrefi Cymraeg fydd prif ddefnyddwyr y rhain. Bydd angen pwyslais o'r newydd, felly, ar gefnogi a chreu cartrefi lle mae'r Gymraeg yn iaith arferol neu'n brif iaith.

Ers derbyn y Mesur, diddymwyd nifer o gynlluniau blaengar a anelwyd, er enghraifft, at hyrwyddo'r Gymraeg o fewn y teulu, a chyda hynny collwyd yn ogystal beth o'r pwyslais hanfodol ar godi ymwybyddiaeth o werth yr iaith a'i

phwysigrwydd mewn cyd-destun cymdeithasol, diwylliannol ac addysgol. Mae creu ymwybyddiaeth gadarnhaol o'r Gymraeg, a chefnogaeth i'w defnyddio yn y cartref, yn esgor ar ewyllys da tuag ati, ac at awydd poblogaidd i'w gweld yn ffynnu a chyfrannu at ei ffyniant; heb hynny, ni fydd lawer o obaith am dwf cynaliadwy dros y cyfnod allweddol hwn.

Byddwn yn hapus iawn i gydnabod llwyddiant safonau'r Gymraeg o safbwynt gosod gofynion ar y cyrff sy'n ddarostyngedig iddynt. Credwn fodd bynnag, bod y fframwaith presennol, a'r broses gwyno yn enwedig, yn llawer rhy araf a chlogyrnaidd. O dderbyn mai nifer fechan o bobl sydd â'r hyder i ddod â chwyn ger bron sefydliad beth bynnag, profodd y broses yn siomedig o safbwynt cyflawni'r hyn a ddymunir, sef datrysiad buan i unrhyw ddiffygion gwasanaeth.

O safbwynt datblygu safonau'r Gymraeg at y dyfodol, byddwn yn galw am ystwytho'r drefn gwyno, ac am roi blaenoriaeth i wasanaethau wyneb i wyneb dros gynhyrchu dogfennaeth Gymraeg (yn enwedig y math o ddogfennaeth nad anelir at y cyhoedd). Y cyswllt personol sydd â'r budd a'r potensial mwyaf o safbwynt gofal cwsmer a newid diwylliant sefydliadau.

I gael y gorau o'r drefn safonau, rhaid ei hymestyn, a hynny cyn gynted â phosib, i'r sector preifat. Mae cyswllt y cyhoedd gyda'r sector hwn yn sylweddol, ac mae'n rhaid ei ddatblygu os am sicrhau presenoldeb amlwg i'r Gymraeg ym mhrofiadau pobl o ddydd i ddydd.

Er ein bod yn hyderus bod lle pwysig i safonau'r Gymraeg, a bod modd eu haddasu i weithredu'n fwy effeithiol, ni all y safonau, na phwyslais Mesur y Gymraeg ar hawliau a statws ddiwallu holl anghenion y Gymraeg na'i grymuso i orchfygu holl heriadau'r dyfodol. I gyflawni hyn, rhaid wrth weledigaeth fwy uchelgeisiol; ymateb strategol gydlynus sy'n cydnabod yr holl ofynion, a hwyluso cydweithio agos rhwng holl adrannau'r Llywodraeth a'r holl gyrff a sectorau perthnasol.

Byddwn yn croesawu gweledigaeth Strategaeth y Gymraeg ac argymhellion Bil newydd y Gymraeg fel cam cadarn i'r cyfeiriad iawn. Ond, byddwn yn ychwanegu rhybudd taer at ein croeso, yn enwedig gan fod amserlen y gwaith eisoes wedi llithro. Mewn cyfnod o drawsnewid, ni allwn fforddio golli tir, nac esgeuluso unrhyw ran o'r gwaith ymarferol. Rhaid felly i unrhyw drefniadau interim cyn sefydlu'r Comisiwn newydd fod yn rhai gwydn a grymus. Bydd rhaid gweithredu'n unol â rhaglen fanwl fydd yn gosod sylfaen gadarn i'r corff newydd. Heb

ymrwymiad disymwth a heb ymorol am bob manylyn o'r cychwyn cyntaf, mae'n beryg i ni golli cyfle euraidd i adfer y Gymraeg ac adeiladu ar enillion y gorffennol.

Nid yw Mesur 2011 wedi mynd i'r afael â'r angen dirfawr am gynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg. Er y gellir dadlau mai mater i Adran Addysg y Llywodraeth yw hyn, mae elfennau o hyn yn perthyn i Adran Gymraeg y Llywodraeth, gan gynnwys cefnogaeth i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol a'r Ganolfan Genedlaethol Dysgu Cymraeg. Mae angen i gynlluniau'r dyfodol gydlynu ymdrechion i'r cyfeiriad hwn.

Ni chredwn y gall cynlluniau'r Mesur presennol, nac unrhyw gynlluniau a ddaw yn sgil y Bil newydd, greu'r newid mawr yn niferoedd siaradwyr na'r defnydd o'r Gymraeg heb fuddsoddiad cyfalaf sylweddol. Bydd angen mesur y symiau sydd eu hangen i gynnig hyfforddiant ieithyddol i athrawon a thiwtoriaid, ac i gynnig cefnogaeth i rieni ddysgu'r iaith. Byddai'n dda i'r Llywodraeth sefydlu gweithgor i fesur yr anghenion cyllidol a all fod yn rhai degau o filiynau o bunnoedd. Heb fuddsoddiad o'r fath, mae modd tybio y bydd unrhyw strategaeth yn syrthio'n fyr iawn o'n dyheadau.

2. Asesu a yw'r fframwaith deddfwriaethol yn cefnogi'r gwaith o hyrwyddo'r Gymraeg a'r defnydd ohoni ynteu'n cyfyngu ar y gwaith hwn.

Fel y nodwyd uchod, credwn fod fframwaith deddfwriaethol Mesur y Gymraeg yn rhy gul, er bod cymal allweddol yn nodi y gall y Comisiynydd Iaith wneud unrhyw beth i hwyluso'r defnydd o'r Gymraeg, a bod hyn wedi arwain at gyfyngu ar gynlluniau blaengar i hyrwyddo'r Gymraeg; credwn fod angen ymateb mwy creadigol ac ar raddfa llawer ehangach.

Wrth ddatgan fod hyrwyddo'r Gymraeg yn fater aml haenog, ac os am ei hyrwyddo ar draws yr amryfal feysydd allweddol, yna bydd angen sicrhau ymrwymiad a chyfraniad holl Adrannau'r Llywodraeth. Gyda Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol yn cydnabod y Gymraeg ymysg ei nodau llorweddol, cadarnhawyd eisoes bod y Gymraeg yn destun sy'n haeddu ystyriaeth drawsadrannol lawn.

Yn yr un modd, bydd angen cydlynu'r holl ymdrechion i hyrwyddo'r iaith sy'n disgyn tu hwnt i reolaeth uniongyrchol y Llywodraeth. Byddai hynny'n cynnwys ymchwil ac arbenigedd academaidd ym maes cynllunio iaith, gwaith cyrff megis y Ganolfan Cymraeg i Oedolion a'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol, yn ogystal â'r holl gynlluniau cymunedol, megis Canolfannau Cymraeg a'r Mentrau Iaith. Mae'r cynlluniau a'r cyfrifoldebau'n eang, gyda chyfoeth o arbenigedd ac ymarfer da i

ffurfio sylfaen gadarn i'r gwaith datblygu. Yn yr un modd, rhaid cydnabod cyfraniad yr awdurdodau lleol (a'r awdurdodau addysg yn enwedig). Fel y gwelwyd yn ddiweddar o'r adolygiad o Gynlluniau'r Gymraeg Mewn Addysg, bydd angen cydweithio llawer agosach a fwy cynhaliol rhwng y Llywodraeth a llywodraeth leol. Y math o waith a'r math o strwythur partneriaeth na cyffyrddir gan safonau'r Gymraeg.

Mae'n resyn i ni na roddir ddigon o ystyriaeth i anghenion y Gymraeg mewn meysydd sy'n hanfodol i'w dyfodol. Gallwn grybwyll yn y cyd-destun hwn y gyfundrefn gynllunio, a pholisïau i ddatblygu'r economi. Gydag ansicrwydd ynglŷn ag oblygiadau Bregsit, mae hwn yn faes sydd angen sylw brys a chynllunio hirben.

Mewn sefyllfa mor gymhleth, rhaid mynnu ar Gomisiwn newydd sy'n ddigon grymus a digon eang i gydlynu'r holl ymdrechion, gwneud y gorau o arbenigedd, a sbarduno ymrwymiad a gweithgaredd. Ategwn drachefn y rheidrwydd i'r gwaith paratoadol gychwyn ar fyrder, yn hytrach nag aros tan sefydlu'r Comisiwn; yng nghyd-destun y gofynion, byddai unrhyw oedi'n drychineb.

3. Persbectif rhyngwladol – casglu tystiolaeth ar ddeddfwriaeth i warchod a hyrwyddo gwaith cynllunio ieithyddol yng nghyd-destun iethoedd lleiafrifol mewn gwledydd eraill.

Ceir modelau gwerthfawr o sawl gwlad arall ar warchod a hyrwyddo ieithoedd lleiafrifol. Teg byddai dweud yn ogystal bod cyfoeth o arbenigedd ar gael yn y Gymru gyfoes, o safbwynt ymchwil, dadansoddi data a chynllunio ieithyddol, yn ogystal â phrofiad ymarferol o beth sy'n gweithio ar lawr gwlad. Nodwyd eisoes pwysigrwydd gwneud o gorau o'r holl wybodaeth drwy gydlynu a chydweithio.

Mae'n werth cofio'n ogystal bod gan bob gwlad ddemograffeg, anghenion ac amgylchiadau gwahanol; yn wir, fel yn achos Cymru, ceir amrywiaeth eang o fewn un wlad. Mae'n bwysig cadw hyn mewn cof, ac osgoi'r gred bod modd glynu at un datrysiad.

Wedi dweud hynny, credwn fod llwyddiant Gwlad y Basgiaid yn amlygu rhai egwyddorion sylfaenol a hanfodol. Yno cododd canran siaradwyr yr iaith Fasgeg o 24% yn 1991 i 30% yn 2006, gydag 18% ychwanegol yn siaradwyr goddefol. Yn yr holl wlad cododd nifer y siaradwyr (rhaid dros 16) o 665,800 yn 2006 i 714,136 yn 2011.

Yr hyn oedd yn allweddol i'r cynnydd hwn oedd yr ymrwymiad i, a'r pwyslais ar ddysgu'r iaith. Roedd y cynllun hwn yn ymestyn o hyfforddiant ar draul y wlad i swyddogion y Llywodraeth a gweision sifil a rhaglen i Fasgeiddio llywodraeth leol, i fuddsoddi'n helaeth mewn gwersi Basgeg i oedolion.

Ym myd addysg, y flaenoriaeth oedd dysgu'r Fasgeg i athrawon er mwyn gosod sylfaen gadarn ar gyfer trawsnewid gallu'r system i drosglwyddo'r iaith i ddisgyblion.

Dengys achos Gwlad y Basgiaid bwysigrwydd cynllunio ar gyfer twf iaith; dechrau gyda'r sylfaen orau ar gyfer cynnydd, ac ymrwymo a buddsoddi ar gyfer yr hirdymor. Wedi pwysleisio eisoes y pwysigrwydd o ddechrau'r gwaith cyn gynted â phosib, byddwn yn disgwyl bod gwaith ar gasglu, gwyntyllu ac addasu modelau posib yn digwydd ar hyn o bryd.

Mae modd troi at wledydd eraill hefyd i weld effaith deddfwriaeth ar y defnydd o iaith. Mae yng Nghanada a Quebec ddeddfau y mae angen i ni eu hystyried, yn enwedig yng nghyd-destun defnyddio'r iaith yn y sector preifat. Mae canllawiau penodol ar gyfer defnyddio'r Ffrangeg yn unig neu'n bennaf yn y sector preifat yn Quebec, ac mae modd i ni ddysgu gwersi o hyn.

Mae yn rhai o wledydd Ewrop lywodraethau rhanbarthol sy'n gweithredu polisïau ieithyddol y byddai'n werth i ni eu hystyried. Mae cantonau'r Swistir yn cynnig enghraifft o gynnig gwasanaethau mewn amrywiaeth o ieithoedd. Yn Süd-Tirol, yn yr Eidal, mae canllawiau penodol ar gyfer darparu canrannau o swyddogion cyhoeddus yn ôl iaith y boblogaeth. Gallai hyn olygu, e.e., bod angen i ganrannau penodol o weithwyr cyhoeddus yn siroedd Cymru allu defnyddio'r Gymraeg, o leiaf yn cyfateb i ganran siarad y siroedd hynny.

Byddai'n werth troi at Estonia, Latfia a Lithwania i weld enghreifftiau o wledydd yn mynd i'r afael ag adfywio eu hieithoedd eu hunain, a hynny wedi cyfnod o gael Rwsieg yn brif iaith.

Mae datblygiadau creadigol ar waith mewn sawl gwlad arall yn Ewrop, ac mae enghreifftiau hefyd o wledydd yn llai llwyddiannus na ninnau yng Nghymru. Rhagwelwn fod modd elwa ar y profiadau hyn, a gall hyn fod yn dasg i'w chwblhau gan y Comisiwn arfaethedig. Mae buddsoddiad cyfalaf yn allweddol yn yr enghreifftiau mwyaf llwyddiannus, yn ogystal â darpariaeth trwy ddeddf.

Yn gefndir i hyn, mewn sawl rhan o Gymru, mae angen mynd i'r afael â newidiadau demograffig, boed yn symud o un rhan o'r wlad i'r llall neu'n allfudo a mewnfudo. Er bod hyn yn ymwneud â'r economi, gall hefyd fod yn destun deddfwriaeth, gyda golwg ar gynlluniau tai, ac wrth greu amodau ar gyfer cynnig yr iaith i fewnfudwyr, fel y gwneir yn Lloegr.

Gwers sy'n codi o hyn yw'r angen am gydweithrediad a dealltwriaeth rhwng gwahanol haenau o lywodraeth a'r sawl sy'n darparu gwasanaethau. Unwaith eto, bydd angen sefydlu'r cysylltiadau hyn yn ddiymdroi, os ydym am weld Comisiwn a strwythur effeithiol.